

ԳԻՄՆԱԶԻՍՏԻ ՕՐԱՏԵՏՐԻՑ *)

(Նուէր իր հայ ընկերներին)

Յուլիսի 30-ին.

Մանկութիւնից են հնչել իմ ականջին մեր ժողովրդի երգերը, եղանակները, ես սիրում եմ, անչափ սիրում նրանց, որովհետեւ նրանք կարող են շարժել իմ սրտի ամենանուիրական լարերը, նրանք ինձ պատկերացնում են իմ մանկութիւնը, մայրենի իրականութիւնը իր ամբողջ մերկութեամբ... ժողովրդական երգի, եղանակի ամեն մի տխուր նոտայի մէջ ես տեսնում եմ իմ դժբաղդ ազգի ամբողջ, տառապանքներով, լաց ու կոծով լի պատմութիւնը... Յիշում եմ, որպիսի յափշտակութեամբ էի լսում մեր սաղանդարներին, երբ նրանք անցեալ տարի մեզ մօտ էին եկել... Ժամերով նստած նրանց կողքին՝ ասես ուզում էի նրանցից հայրենիքիս կարօտը առնել...

*) Յէս Մուրճ Պ 4.

Պիժմ այստեղի հրաւերներումն եմ լսում մեր երգեցողութիւնը և երաժշտութիւնը, բայց ուր է օտարութեան մէջ ստացածս գեղեցիկ տպաւորութիւնը... Հարեա՞ծ ամբոխի վրայ աշխատում են սաղանդարները աղդել բղաւելով և անտանելի բարձր ածելով: Ես նրանց չեմ էլ մեղադրում, որ այդքան անհոգ են վերաբերում գեղարուեստին, կարելի է նրանցից պահանջել աւելին, երբ նրանց երգեցողութիւնը և երաժշտութիւնը զարգանում է հարեցողութեան շրջանում: Մինչև անգամ երգեցողութիւնն էլ, երաժշտութիւնն էլ սերտ կապ ունեն գինու հետ. սակայն միթէ՞ մենք առհասարակ ամեն վեհ բաներով, ինչպէս և աղդով, չենք հետաքրքրւում գլխաւորապէս գինու բաժակը ձեռներին, երբ ընդունակ չենք արդէն շատ և շատ բան հասկանալու և անելու...

Շուտով տուն ենք վերադառնալու, գնալու ենք էլի օտարութիւն: Բայց այդ օտարութիւնը այժմ, չը գիտեմ ինչու, քաշում է ինձ դէպի ինքը. ես ուզում եմ շուտով հեռանալ, փախչել այստեղից... Տեղիս մըթնօրրորդը չափազանց ճնշում է ինձ. 7—8 տարուայ իմ բացակայութիւնը կարծես մի խորը անդունդ է բացել իմ և հայրենակիցներիս մէջ, և ես այստեղ ինձ օտար մի մարդ եմ զգում: Ուր, քաղաքը, ուր ես սովորում եմ այժմ, դառել է իմ երկրորդ հայրենիքը, այնքան եմ ընտելացել նրա կեանքին...

Օգոստոսի 26-ին, Ն. Բաղդադ.

Երեկ հասանք տեղս. երեկոյեան շտապեցի քաղաքային այգին, ուր կարող էի տեսնուել ընկերներիս և ծանօթներիս հետ և երեք ամսուայ բացակայութեանս կարօտը առնել նրանցից: Դեռ այգին չը հասած՝ պահեցի ընկերներիցս մէկին, որը ինձ հաղորդեց Ա.

ընկերոջս ինքնասպանութեան մասին... այդ ցնցող դէպ-
քը կատարուել է մի շաբաթ առաջ... Ով ցանկանար
ընկերներին մէջ տեսնել լուրջ և հետաքրքիր անձնաւո-
րութիւններ, անշուշտ ամենից առաջ նրան պիտի գըտ-
նէր: Մի վերին աստիճանի ազնիւ և խելացի երիտա-
սարդ էր հանդուցեալը. միշտ համեստ, հեղ, միշտ քա-
ղաքավարի և ուշադիր դէպի իր ընկերները, նա երբեք
մէկին մի վիրաւորական խօսք անգամ չէր ասել: Եթէ
տանից դուրս էր գալիս, այդ էլ միայն՝ դպրոց գնալու
կամ խմբական ընթերցանութեան ներկայ լինելու հա-
մար, իսկ համարեա ամբողջ օրը տանը նստած կամ
կարդում էր կամ նկարում (հիանալի էր նկարում), կամ
եթէ գալիս էր ընկերներից մէկը, և նա ազատ էր, շախ-
մատ էր խաղում...

Գիրքը, վրձինը և շախմատը նրա միակ մտերիմ, ան-
բաժան ընկերներն էին, և նրանց սահմանափակ շրջանում
նա անց էր կացնում իր ոչ-ուրախ օրերը, նրանց հետ
էր բաժանում իր յոյզերը, իր մտքերը, զգացմունքները.
նրանք էին ընդունակ որոշ չափով բաւարարութիւն տալու
նրա հարուստ հոգեկան պահանջներին:

Շրջապատող կեանքը, մանաւանդ ընտանիքը, յետոյ
և դպրոցը մանկութիւնից այնքան էին ճնշել նրաներ-
քին կեանքի ամեն տեսակ արտայայտութիւնները, որ
վերջիվերջոյ նրանից ստեղծուել էր մի բնաւորութիւն,
որ կծկուել էր իր մէջ, ապրում էր իր ներքին աշխար-
հում, աշխատելով ծածկել նրան շրջապատողների ձանձը-
րացուցիչ հայացքներից... Նա այն մարդկանցից մէկն էր,
որոնց ճակատին բնութիւնը ծննդեան օրից ասես դրոշ-
մել է «մենակ և որք» դաժան անունները...

Ինքնավերլուծող, ինքնամտրակող այդօրինակ մե-
նակ կեանքը բնաւորութեամբ և ձգտումներով միան-
գամայն օտար մարդկանց շրջանում՝ անշուշտ չէր կա-
րող երկար պահպանել իր դոյութիւնը, եթէ նա չէր
գտնի որեւէ յենակէտ կամ արտաքին կամ ներքին աշ-
խարհում... Բայց նա կորցրել էր իր հաւատը թէ դէպի

մարդիկ, թէ դէպի իր սեփական ոյժերը... Ո՞վ կարող էր պահպանել խեղճին, լինել նրա յենակէտը, փրկութիւնը, եթէ ոչ սիրող սիրտը, որը իր ջերմութեամբ կը տաքացնէր նրան և կը վերադարձնէր նրան հաւատ դէպի կեանքը...

Ի՞նչպէս դժբաղդ չ'անուանել մի միջավայր, որ հընարաւորութիւն չի տալիս ծլելու, ծաղկելու ընտելութիւնից այսպիսի հարուստ ընդունակութիւններով օժտուած իր զաւակներին, որոնց համար հէնց ինքը անդիտակցօրէն դահճի դեր է խաղում...

Սեպտեմբերի 3-ին.

Այսօր սկսուեցին մեր կանոնաւոր պարապմունքները գիմնադիպումէ Հայրենիքում ստացած բազմաթիւ տպաւորութիւնները, ամառուայ ազատութիւնս, սիրելի ընկերոջս ինքնասպանութիւնը, միակ յարգելի ուսուցչիս հեռանալը մեր գիմնադիպից՝ այնքան են ազդել ինձ վրայ և կաշկանդել ուշքս ու միտքս, որ թւում է, թէ չը պէտք է կարողանամ այլևս ընտելանալ դպրոցական կեանքին... Ոչ մի ուսումնական տարուայ սկիզբ այնքան դժգոհութիւն, այնքան յուզմունք չէ առաջացրել իմ մէջ, որքան ներկայ տարին. գիմնադիպն կարծես դառել է ինձ համար մի խորթ հիմնարկութիւն, նոյնիսկ մի բանտ... Իմ այս հոգեկան անմխիթար դրութեան մէջ մի միտք է միայն ինձ սփոփում, ոյժ տալիս, դա իննը ամսից յետոյ աւարտելու և դպրոցից ազատուելու քաղցր միտքն է...

Առաջին դասն է, պատմութեան դասը. ուսուցիչը կէս ժամ աշակերտների անուններն է կարդում... մընացած ժամանակն էլ թելադրում է մեզ կարդալու անհրաժեշտ գրքերի վերնագրերը... Ամեն տարի նոյնը և նոյնը. տարուայ սկիզբը ուսուցիչը 30—40 գրքի ա-

նուն է տալիս, իսկ աշակերտը... հաղիւհազ մի երեք գիրք է կարդում... Կէս ժամ գրում էինք կարդացուելիք գրքերի ցուցակը, բայց երբ կարդայ այդ բոլորը խեղճ աշակերտը, Տէր Աստուած, չէ որ կը գայ ուսսաց լեզուի ուսուցիչը և հինգ անգամ աւելի մեծ ցուցակով կը ծանրաբեռնէ աշակերտին... ոչ ոք կարծես չի ուզում հասկանալ, որ պէտք է աշակերտին մի քիչ էլ ազատ ժամանակ տալ իր ուզած գրքերը կարդալու, իր սիրած զբաղմունքով պարապելու համար... աշակերտը հօ մեքենայ չէ, որին կարելի լինէր ստիպել անպատճառ ծամել ցոյց տուած գրքերը, անթիւ և անհամար ձանձրալի գրքերը...

Յունարէն լեզուի դասն է. Այդ առարկայի ուսուցիչն ինքը չը հետաքրքրուելով իր առարկայով մեզ ևս վարակում է իր այդ ձեական վերաբերմունքով:

Աշակերտներէց մէկը ուսուցչի խնդիրքով բարձրաձայն կարդում է Սոֆոկլէսի «Մնտիդոնայի» թարգմանութեան առաջաբանը:

Լսել ուղղակի անհնարին է. դասարանում տիրում է բաբելոնեան խառնակութիւն, մի անտանելի աղմուկ, որից միայն գլուխ է ցաւում, և ամբողջ օրը աշակերտը իրան զգում է քնից նոր զարթնածի նման... Սկզբում լարում եմ ուշադրութիւնս, ուզում եմ լսել, բայց իզուր... Սկսում եմ ակամայից դիտել դասարանը, ուսուցչին, որ դիտելու այնքան բան ոճնի, ընկերներին... Դասարանը թէև նոր է, բայց նոյն չորս պատերը, նոյն գրատախտակը, նոյն կաֆեդրան, նայում եմ ուսուցչիս... ինչ-որ գործով է զբաղուած, եղունգներն է մաքրում և երբեմն-երբեմն այնպիսի հայեացքներ գցում մեզ վրայ, որ մեզ իսկոյն պատկերացնում է նրա անքուն անցկացրած գիշերը... Սակայն շատ շուտ է բեղարեցնում ինձ իմ ուսուցչի ուռած դէմքը, և ես ակամայ դիմում եմ ընկերներին...

Նրանցից մէկը, իմ դրացին, ինչ-որ պատկերազարդ հանդէս է բերել և թերթում է. միւսը ինչ-որ ուրիշ

գիրք է կարդում. երրորդը գրիչը ձեռին, չը գիտեմ, գրո՞ւմ է, թէ՛ նկարում, և եթէ նկարում է, անպատճառ մեր ուսուցչի գեղեցիկ արտաքինն է անմահացնում, աշխատելով կոմիկական պոզաների մէջ դնել խեղճին. չորրորդը քթի տակ ինչ-որ բոմանս է երգում, հինգերորդը չորս բոլորն է նայում և մի առանձին ախորժակով յօրանջում. վեցերորդը նայելով ուսուցչի վրայ՝ ծիծաղում է. վերջապէս, երկու հոգի էլ նստած անկիւնում՝ «крестики» են խաղում... Եւ երբ մտածում եմ, որ էլի մի ամբողջ տարի ամեն օր պէտք է անցկացնեմ այսպիսի ձանձրալի դասեր, հազար երանի եմ տալիս Բ.-ի կուսական անտառներում մեր անցկացրած ժամերին, այնտեղ այնքան բան կար սովորելու, այնքան լաւ էինք զգում մեզ...

Վերադառնում եմ տուն դասերից յետոյ այնքան յոգնած, այնքան ջարդուած, կարծես երկու ամիս ոտքով ճանապարհորդած լինեմ վայրենի տեղերում...

Գիմնազիայի 5-6 տաղտկալի ժամերից յետոյ մի քիչ հանգիստ եմ գտնում միմիայն ընթերցանութեան միջոցին:

Հոկտեմբերի 15-ին.

Էլի մի զոհ. երեկ գիշեր բօրակական թթւուտով ինքնասպանութիւն գործեց եօթերորդ դասարանի մի գիմնազիստ, իսկ երկու շաբաթ առաջ—մի այլ գիմնազիստ, որին սակայն կարողացան ազատել ժամանակին...

Ասում են՝ գիմնազիստը վարակուած է եղել վենեռական ախտով, և այդ հիւանդութեան սոսկալի հետեանքների խորը գիտակցութիւնը, ինքնասիրութիւնը, պատւասիրութիւնը այնքան են տանջել խեղճին, որ նա վճռել է վերջիվերջոյ կտրել իր մատաղ կեանքի թելը...

Դպրոցում այսօր նկատուում էր մի անսովոր շարժում, տպաւորութիւնների և կարծիքների մի եռանդուն փոխանակութիւն աշակերտների և ուսուցիչների մէջ։ Այս տխուր երեւոյթի պատճառը ուսուցիչներից շատերը տրամադիր էին փնտրել հոգեկան հիւանդութեան կամ պեսսեմիստական գրքերի բացասական ազդեցութեան մէջ, իբրեւ հիմք իրանց կարծիքի՝ նրանք ի միջի այլոց բերում էին և այն, որ գիմնազիստի սենեակում տեսուչը գտել է այդ ուղղութեամբ մի երկու գիրք։

Բայց միթէ այդ ճիշտ է, միթէ շրջապատող իրականութիւնը, կեանքը չէ, որ իր յոռի կողմերով, իր անխիճեալ հարցերով յուսահատութեան է հասցնում պատանիների տասարդին, միթէ չոր ու ցամաք գրքերը կարող են այն գործը կատարել, ինչ անում է կեանքը, եսամոլ, նիւթապաշտ, ոչինչ սրբութիւն չը ճանաչող և մարդկային անհատական ազատութիւնը ճնշող շրջավայրը...

Եթէ շրջանի, ընտանեկան և դպրոցական դաստիարակութեան մէջ չէ իսկական լուրջ պատճառը, ապա ինչո՞ւ մեր մէջ այնքան տարածուած է թղթախաղը, անառակութիւնը, հարբեցողութիւնը և շատ ու շատ ուրիշ ակտեր։ Անցեալ տարի չէր, որ հարբած ընկերներս զբօսանքի ժամանակ հայհոյեցին ամենաընտիր յիշոցներով մեր ուսուցիչներից մի քանիսին։ Միթէ շատ ժամանակ է անցել այն օրից, երբ մի մեծ խումբ գիմնազիստներ բռնուեցին, որոնք հարբեցողութեան և անառակութեան համար ունէին որոշ կազմակերպութիւն և հաւաքատեղի... Ո՞ր մէկը ասեմ, որ մէկը խոստովանեմ...

Իսկ այն խեղճ գիմնազիստները, որոնք դժբաղդութիւն ունեն գարշելու այդ բոլորից և որոնք համարձակութիւն ունեն գնալ ընդհանուր հոսանքի դէմ և ինքնուրոյն կեանք վարել այդ խեղդող ակտերի և ապականութեան մէջ, նրանք դատապարտւում են իրանց մի

այնպիսի դրութեան, ուր արդէն սոսկալի մենակութիւնըն է իր սուր ճանկերը և իր ամբողջ ծանրութիւնը գցում այդ մատաղ ոյժերի վրայ...

Հոկտեմբերի 18-ին.

Վաղ առաւօտ վեր եմ կենում տեղիցս, իսկոյն բընադդօրէն երկնքին եմ նայում. երկինքը, թէև ոչ բոլորովին պարզ է, սակայն եղանակը ընդհանրապէս լաւ լինելու յոյսեր է տալիս: Երեկուանից յայտնել են, որ այսօր աշակերտական զբօսանք է: Երկնքում թափառող փոքրիկ ամպերն էլ այսօր ինձ անհանգստութիւն են պատճառում: «Յանկարծ եղանակը վատացաւ և անձրև եկաւ, մտածում եմ ես, ինչ անեմ, դասերս էլ չեմ սովորել՝ ամբողջ յոյսս դնելով այս անիրաւ եղանակի վրայ»... Սակայն իմ բաղդին երկինքը բոլորովին պարզում է, և ես շտապում եմ դպրոց: Դպրոցում տիրում է մի անսովոր շարժում, աշխոյժ, գոռում-գոչիւն... Բոլորս էլ ուրախ ենք, այսօր ազատ ենք միաւորի և երկուսի ճշնշումից, ազատ ենք գիմնադրական թմրեցնող և տաղտուկալի ժամերից—դասերից: Բոլորս էլ անհամբեր և սըրտատրոփ սպասում ենք թոպէին, երբ վերջապէս կը թողնենք դպրոցի ձանձրալի շինութեան ձանձրալի պատերը...

Սպասողական այս ախորժելի դրութեան մէջ մի դառն միտք է միայն, որ չի ուզում հեռանալ գլխիցս, ես կ'ուզէի, որ այս բոլոր պատրաստութիւնները միայն մի օրուայ համար չը լինէին, որ վաղը ստիպուած չը լինէի նորից վերադառնալ նոյն տօթ մթնոլորտի մէջ, որպէսզի աւելի ուժեղ կերպով զգամ վերջինիս դառնութիւնը...

Բայց ահա դուրս ենք գալիս գիմնադրայից, շտապ-շտապ քայլերով անցնում փողոցները. ահա արդէն գե-

տի ափին ենք, ահա նստեցինք մակոյկների վրայ, միւս ափը պիտի անցնենք: Ընկերներիս ուրախ և մեղամաղձոտ երգերը, մակոյկների հեռանալը ափից ասես ինձ հեռացնում են մոայլ իրականութիւնից, տանում յիշողութիւնների և անսանձ երեակայութեան քաղցր և դիւթիչ աշխարհը... Մտաբերում եմ ծովը, նրա վրայ անցկացրած հրաշալի գիշերները և այն բոլորը, ինչ կապուած է այդ ծովի և այդ լուսնկայ գիշերների հետ... Իլլիւզիան երկար չի տևում, մենք միւս ափումն ենք, անցնում ենք արդէն ծառերի, թփերի միջով, երգելով, ուրախ-ուրախ խօսելով գնում ենք, ուր տանում են. վերջապէս յոգնեցինք և կանգ առանք մի տեղ, ուր պէտք է անցկացնենք մի քանի ժամ. մեզ հրամայում են չը հեռանալ նշանակած տեղից: Դժգոհութեան ըզգացմունքը մի րոպէ տիրում է. «Տէր Աստուած, այստեղ էլ, բնութեան դրկումն, ասում եմ ինքս ինձ, «կապում-կաշկանդում են մեր կամքը. դիտեմ. վախում են, որ էլի կը խմենք, էլի մի չարութիւն, սկանդալ կ'անենք... Այժմ մեզ չեն թողնում անցկացնել գոնէ մի երկու ժամ այնտեղ, ուր մենք ենք ուզում, այնպէս, ինչպէս մեր սիրտն է ուզում.— ահա ինչով են մեզ պատժում...»

Հոկտեմբերի 21-ին.

Նոր վերջացրի Դոստոեւսկու «Խեղճ Մարգիկը», որի մէջ ես գտայ նոյն տարրերը, որոնք այնքան ուշագրւաւ, այնքան գեղեցիկ են դարձնում այս հեղինակի բոլոր գրուածքները: Դործող անձինք՝ իրանց թշուառութեամբ, հիւանդութեան հասցրած «տպաւորութեամբ», նրանց մտքերի և զգացմունքների նուրբ և ճշգրիտ հոգեբանական վերլուծումը,— ահա ինչն է ինձ սիրելի դարձնում Դոստոեւսկուն...

Մի խեղճ չինոֆիլի, գրագրի միակ մխիթարու-
թիւնն է նրա որք ազգականուհին, որին նա աշխատում
է օգնել ամեն կերպ, զրկելով իրան իր ամենակարևոր
քանգամ պէտքերից. չը նայելով իր աղքատութեան, նա
իր վերջին կոպէկները տալիս է թշուառութեան ամենա-
վերջին յաստիճանին հասած Գորշկով ընտանիքին...

Այս բոլորը նա անում է առանց որևէ ակնկալու-
թեան. նա չի անում դրդուած գաղափարից կամ փա-
ռասիրութիւնից, այլ նա կատարում է իր կարեկից սըր-
տի բնական և անկեղծ պահանջը. իսկ չը կարեկցել, չը
սիրել նա չի կարող, որովհետև նրա սեփական չարքաշ
կեանքը, նրա անձնական դժբաղդութիւնը տուել են
նրան ուրիշի ցաւը հասկանալու անգնահատելի դան-
ձը...

Իսկ ինչ վերաբերում է այդ խեղճի սեփական ա-
նել վիճակին, նա այնքան է ընտելացել նրան, որ մեղք
է համարում նոյնիսկ երազել ուրիշ, աւելի բարւոք դը-
րութեան մասին:

Խեղճ է այդ մարդը, շատ խեղճ՝ թէ նիւթականի,
թէ կրթութեան վերաբերմամբ. բայց շատ հարուստ է
նա իր լայն, քրիստոնէական սրտով, խղճով, որ ընդու-
նակ է ներել նոյնիսկ իր սեփական հարստահարիչնե-
րին, կեղեքիչներին...

Մեզ, գիմնաղիստներին, մեր փոքր հասակից ծանը-
րաբեռնում են զանազան գիտելիքներով, որոնց շնորհիւ
ապագայում մենք պիտի կարողանանք ստեղծել մեր
նիւթական ապահովութիւնը. արդեօք աշխատում են
զարթեցնել, զարգացնել մեր մէջ այնքան, որքան հնա-
րաւոր է այդ և անհրաժեշտ կեանքի համար, այդ սի-
րող և կարեկից սիրտը...

Նոյեմբերի 21-ին.

Վերջին օրերս ես ապրում էի Դոստոևսկու „Идіотъ“ գրքով. նրան էի նուիրել իմ ամբողջ ուշքը և միտքը... Վերջացրի նոր, և սրտումս մնաց մի դառնութիւն, որ վերջացրի և զրկուեցի ստացածս հոգեկան բաւակա՝ նութիւնից, մխիթարութիւնից... Բայց ես չեմ ուզում թողնել այդ գիրքը, բաժանուել նրանից, մինչև որ մի անգամ ևս մտքիցս չ'անցկացնեմ նրան, որպէս զի երկարացնեմ գոնէ մի երկու ժամով այն անբոժեղի յուզմունքը, որ ինձ պատճառեց այս գեղեցիկ վէպը...

Չափազանց ջղայնոտ, հիւանդութեան հասցրած ջղային մի իշխան է վէպի հերոսը: Բնութիւնից արդէն ունեւնալով թոյլ կազմուածք, մանուկ հասակում զրկուելով իր ծնողներից, նա ընկնում է հարուստ ազգականի և նրա երկու քոյրերի ձեռքը, որոնց օրինակելի դաստիարակութեան շնորհիւ խեղճ իշխանը ստանում է ներվերի սաստիկ քայքայում, որից մինչև խելագարութիւնը մի փոքրիկ քայլ է... Նրան ուղարկում են արտասահման մի յայտնի բժշկի մօտ: Շվէյցարական առողջ օդը, հրաշալի բնութիւնը, բժշկի խնամքը և խաղաղ գիւղական կեանքը իշխանին բոլորովին առողջացնում են... Շվէյցարական մի գիւղում ամբողջ վեց տարի է նա անցկացնում և վերջապէս ճանապարհւում գէպի հայրենիք...

Հասնելով Պետերբուրգ, նա իսկոյն և ուղղակի գնում է իր միակ ազգականուհու մօտ, որը այժմ գեներալի կին է և շատ հարուստ... Իր բոլորովին հասարակ հագուստով, տարօրինակ շարժումներով, չը տեսնուած անկեղծութեամբ և պարզութեամբ իշխանը գեներալի դռնապանի գլխում կասկած է դարձեցնում: Ճեթէ սա իրօք իշխան է և տիրուհու ազգականը նոյնիսկ, ապա ինչո՞ւ նա պարզ և հասարակ մարդ է երևում, ինչո՞ւ իր, դռնապանի հետ, անկեղծ լեզուով է խօսում, մի խօսքով անգամ չը յիշեցնելով, որ նա իշխան է և այլն, մտածում է դռնապանը...

Իր վերին աստիճանի հեղ, համեստ բնաւորութեամբ, պարզութեամբ, երեխային յատուկ մաքրութեամբ և նախութեամբ, իր կարեկից սրտով և առաւելորդութեամբ իշխանը հէնց առաջի անգամից գրաւեց իմ համակրութիւնը. նա երեխայի նման անկեղծ է, զուրկ նախապաշարմունքներից, քաղաքավարութեան և վայելչութեան կեղծ կանոններից, ճշմարտախօս և մեծահոգի... ճիշտ է՝ նա աւելի զգացմունքի, քան սառն դատողութեան և անալիզի մարդ է, սակայն նա իր մտաւոր-բարոյական ամբողջ էութեամբ շատ և շատ բարձր է այն շրջանից, որի մէջ դժբաղդաբար ընկնում է նա... Նա չի հասկանում և չի էլ կարող հասկանալ ամբոխի նիւթապաշտ տրամաբանութիւնը և հոգեբանութիւնը, նա չ'ունի ամբոխի ընտրեալների յատուկ փառասիրութիւնը և գողողութիւնը, ուստի և յարօրինակ, ցնորուած մարդու, «իդիօտի»-ի տպաւորութիւնն է գործում ամբոխի վրայ։ Միթէնոյնպէս չի հասկանում այդ նոյն անբոխը Գրիբոեդովի անմահ Ձացկուն... Սակայն այդ իշխանները, այդ Ձացկիւնները մի-մի փրկիչներ են հէնց այդ ամբոխի մէջ, նրա խեղդող մթնոլորտում տառապող այն դժբաղդ արարածների համար, որոնք զգում են մի անյաղթելի պահանջ փախչել այդ մթնոլորտից, գերմարդկային ճիգ ու ջանք են թափում մի կերպ դուրս գալ իրանց անտանելի վիճակից... Բայց ով ընկնում է այդ ամբոխի ճանկերի մէջ, ոչ միայն ուրիշների, այլ և իր համար փրկիչ դեր անգամ անկարող է այլևս կատարել. երջանիկ կարող է իրան համարել նա, ով իրան անվնաս դուրս կը հանի այդ ամբոխի միջից...

Երկու գեղեցիկ կանայք, որոնք իրանց ստորացնող դրութեան գիտակցութիւնը ունենալու դժբաղդութիւնն ունեն, սիրահարում են հէնց առաջի տեսելուց իշխանի վրայ և նրա մէջ փնտրում իրանց երջանկութիւնը և փրկութիւնը...

Մի դժբաղդ, շրջապատողների անասնական կրքերին

զոհ դառած կին փրկելու համար իշխանը համաձայնեւում է պսակուել նաստասիայի հետ:

Թողնելով իր մտադրութիւնը պսակուել Ագլայայի հետ, նա երբէք չի ուզում դժբաղդացնել սրան. նա աշխատում է տեսնուել Ագլայայի հետ, պատմել նրան ամեն ինչ, բանալ իր սիրտը նրա առաջ, բացատրել այն կարեկցանքը, որ նա զգում է դէպի մի թշուառացած անառակ կին, որին նա դեռ ազնիւ է համարում և դեռ հնարաւոր է գտնում փրկել վերջնական անկումից՝ նրա հետ պսակուելով...

Սակայն նաստասիան, որը խանգարեց իշխանի և Ագլայայի պսակը և արդէն պսակւում է իշխանի հետ, հարսանիքի ժամանակ փախաւ մի ուրիշի հետ... Իհնչն է ստիպում նաստասիային անել այդ տարօրինակ և դժուար հասկանալի քայլը, չէ՞ որ նա սիրում էր իշխանին... Անձնասէր և կանանց մէջ շատ հազադիւտ սէրն է դրա պատճառը և շարժառիթը: Նաստասիան համոզուած է, որ ինքը արդէն անընդունակ է իր սիրած մարդու երջանկութիւնը կազմել, նա հասկանում է, որ միայն Ագլայան կարող է տալ այդ երջանկութիւնը: Նա վաղուց արդէն վճռել էր զիջել իշխանին Ագլայային, որը նոյնքան կարօտ էր իշխանի սիրուն, և հէնց դրա համար էլ կանչել էր իր մօտը երկուսին էլ, բայց իր նշանակած տեսակցութեան ժամանակ նա չը կարողացաւ զսպել իրան, չը կարողացաւ ծածկել իր սէրը դէպի իշխանը, և մի չնչին անզգուշութիւն քանդեց նրա ամբողջ ծրագիրը... Իսկ փախչելով ուրիշ մարդու հետ՝ նա վերջին անգամ փորձում էր՝ զոհնելով իր երջանկութիւնը՝ ստեղծել իր սիրած մարդու երջանկութիւնը... Այն մարդը, որի հետ նաստասիան փախաւ, հասկացաւ ամեն ինչ և սպանեց նաստասիային, որի մահը չը կարողացաւ տանել իշխանը, և խելագարուեց անյոյս կերպով... Ագլայան մի ուրիշ գաղանի զոհ դառաւ...

Իշխանի պէս ազնիւ, մաքուր, անկեղծ, անմեղ,

ճշմարտախօս, լուսատես իդէալիստների համար չէ իրականութիւնը: Ով ընդունակ է յարմարուել նրա ստեղծած դաժան պայմաններին, ով կարող է ենթարկուել նրա կանոններին, պահանջներին, մի խօսքով՝ ով «գործնական» մարդու փրկարար յատկութիւններն ունի, նա է իրականութեան բաղդաւոր և ցանկալի զաւակը...

Իսկ իդէալիստները, կեանքի խորթ և չը սիրուած զաւակները, ժամանակ առ ժամանակ երևան են դալիս մի քանի վայրկեան լուսաւորելու համար իրականութեան թանձր խաւարը, որպէսզի այդ խաւարի մէջ դեռ չը մեռած մարդիկ նրանց չքանալուց յետոյ աւելի դառն կերպով զգան այդ խաւարի ամբողջ թանձրութիւնը...

Անպատասելի կերպով իշխանը ստացաւ ահագին ժառանգութիւն: Տեսէք ի՞նչպէս փոխուեց իսկոյն շրջապատողների վերաբերմունքը դէպի նա, առաջուայ կոպէկանոց «իդէոտը» այժմ դառաւ մի այնպիսի մարդ, որին անհրաժեշտ է շոյել, շողոքորթել, որի յետևից պէտք է սողալ...

Բայց փոխուեց իշխանը հարստանալուց յետոյ. ոչ. նա մինչև վերջ մնաց նոյն հեզ, նոյն անկեղծ և անմեղ, դէպի ուրիշների հոգսերն ու ցաւերը նոյն ուշադիր և կարեկից մարդը...

Վէպի մէջ կայ մի ուրիշ իդէալիստ անձնաւորութիւն, բարակացաւոր ուսանող Իպպոլիտը, որի մահուան սպասողութեան մէջ գրած ամեն մի տողը, ամեն մի բառը ասես արիւնով է շաղախուած... Ո՛րպիսի ցնցող խորութեամբ է զգում և արտայայտում նա մարդկային կեանքի անորմալ կողմերը... «Ժամանակ, ժամանակ! ինչո՞ւ մարդիկ քո զինը չեն հասկանում, ինչո՞ւ քեզ այնպէս անմիտ և փրասակար կերպով շոյալում են. չէ՞ որ դու ես մարդու ամենամեծ դանձր: Ախ, եթէ ես նոր սկսէի ապրել՝ ժամանակի այսպիսի գնահատութիւն ձեռք բերելուց յետոյ, ինչե՞ր չէի անի... ես նոյն ժամանակ կը համոզէի մարդկանց, որ իզուր են նրանք իրանց զգուելի

«գործնականութեամբ» միմիանց միս ուտում և էլի շա-
րանուկում միշտ դժբաղդ և դժբաղդ լինել...»—Ահա
նրա խոստովանանքի միտքը...

Ես տեսնում եմ, թէ որքան քիչ բան կարողացայ
ասել. բայց ասի, որովհետև զգում էի մի աննահանջելի
պահանջ խօսել այս ազդեցող դրքի վրայ...

ՊԱՆԴՈՒԽՏ

(Գը շարունակով)